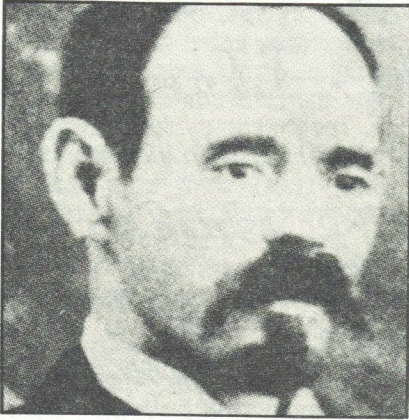

המשורר של העליה הראשונה

מאת יפה ברלוביץ

יה חי לוי לוי, הה, ע-מ-לי,

נח שפירא היה "שר עשרה", מראשוני הפועלים ומחברם של שירי עם, המושרים עד היום

כאגודה מצומצמת של חברים נבחרים (אשר נתקבלו אך ורק לאחר מבחן מדור קדק). על המבנה המיוחד שלה נרמז כבר בשמה, היינו: תאים-תאים של עשרה חברים ("אחים"), כשבראש כל תא עומד האח-האחראי – "שר-העשרה". בין שרי-העשרה נתמנו גם נח שפירא ויצחק חיותמן.

מה היה טיבו של תפקיד מיוחד זה? בעדות השמורה בארכיון-העבודה, מספר על כך אפרים חרל"פ, ששימש אז "שר-חמישים": "תפקיד שר-העשרה היה לדאוג ל'העשרה' שלו בכל: דאגה לעבודה, להשכלה, לחינוך וללימוד העבודה. הוא היה מוליכם כל בוקר לעבודה, בשירה וברינה, מכניסים לשר רות העבודה בשדה, על פי רוב בעבודת ה'בחר' לעקירת יבליה, וברגעי המנוחה מן העבודה היו מספרים לעולה החדש על ענייני ישוב ארץ-ישראל, מחזקים ומעודדים אותו. לפנות ערב שבים הביתה בשירה וברינה. השר הולך לפניהם, וכולם אחריו בטקט ובסדר".

בקטע תיאורי קצר זה, מדגיש אפרים חרל"פ פעמיים את דבר תופעת "השי" רה והרינה" המושמעת מפי פועלים בצאתם לעבודה ובחזרתם ממנה. ואכן, "השירה והרינה" הפכה בקרב פועלי העליה הראשונה (ולאחר מכן גם בקרב פועלי העליות הבאות), למעיין אקט-טקסי שהלך והתמסד במשך הזמן,

חובבי-ציון המקומית, והיה אחד החברים הפעילים בה. בין יתר תפקידיו, שימש גם כמזכיר לשפה העברית (בה היה בקי היטב, הודות לאביו החסיד שהיקנה לו אותה בקפדנות רבה). נח שפירא חש שלא די להיות נאה דורש אלא יש להיות נאה מקיים, ולכשמת-קבלת על דעת החברים תכנית-העליה (הנושאת את השם: "התכונות ליום מסע במדבר"), הוא הראשון הנחלץ להגשימה.

נח שפירא מתחיל את חייו בארץ כפועל במושבה ראשון-לציון, וכאשר מצטרף אליו חברו מקישינוב – יצחק חיותמן, מחליטים הם לעבור לרחובות. לפי יומנו של יצחק חיותמן (המצוי בארכיון-העבודה), מרבית השניים להתלבט במצבם הבעייתי של הפועלים, בבקשם "להכניס שינוי ערכין בכל מושג העבודה". ברחובות, מוצאים הירהוריהם אוזן קשבת, בעיקר בין באי ביתו של אהרון אייזנברג, המתכננים יחדיו את הקמתה של הסתדרות-פועלים חשאית, הידועה בשם "הסתדרות העשרות" או "אגודת אחים" (1891).

הסתדרות העשרות

"הסתדרות העשרות", שנוסדה בסי"מ מן של אחווה, עזרה הדדית, והגנה על זכותו של הפועל, החלה את פעילותה

באביב של שנת תר"ץ (1890) יצאה לארץ משלחת מטעם חובבי-ציון בר"ר סיה, ובראשה הרב שמואל מוהליבר. באותה אניה נסעה (כפי שפורסם בעי"תון "החכצלת", תר"ץ גליון 31), גם אורחת צעירים לימים במספר שלושה-עשר, כולם בעלי תורה ויודעי לשון וספר ופניהם מועדות ציונה לעבוד שדה וכרם בתור שכירי-יום כמושבות, והם בשיריהם שירי ציון בשפה העברית אשר שרו בקול נעים וברגש גדול מאוד, בכל הדרך הזילו דמעות גיל.

בחבורה זו שכונתה "החלוצים השניים" (ביחס לעולי תרמ"ב שהיו החלוצים הראשונים), היה גם הצעיר נח שפירא, שלא רק הצטרף לשירת החבורה, בקולו הערב, אלא אף לימד שירים מפרי עטו. נח שפירא כינה את שיריו אלה בשם "שירי-עם", כשהוא שואל ומתאים להם לחנים אידיים ורוסיים, מוכרים לכל. כאשר התקרבה האניה לחוף, ולעיני הנוסעים הנרגשים התגלתה העיר יפו, חיבר נח שפירא את שיר-העם הארצישראלי הראשון שלו – "עולי ציון" (אשר לבד מן המנגינה השאולה, מתחברת לו – מאוחר יותר – גם מנגינה מקורית, על-ידי המוסיקאי הפועל חיים מילמן).

נח שפירא עלה לארץ מקישינוב (אז רוסיה), בה נולד בסוכות תרכ"ז (1866). הוא השתתף ביסוד אגודת-

ליר עצה/פרה

זה מי אני, אי-גדי-החל!

עליו, אחי, זל תלמן, אלה/פרה מונא קמו! — זה מי...
 בעלמם עזרה אל הפעולה, רבינו ליל קולו תגיד! זה מי...
 בק הפעולה לא חיינו, מל לבנה תלמן! זה מי...
 ריזו ריזו אויב הפעולה, מל גמל מל הפעולה! זה מי...
 מל מל מל עזרה כח, אן ריזו ריזו ריזו! זה מי...
 בה מל מל ריזו ריזו. גמ חכמו אל לא מרבה!
 "היחילי" - בכתב ידו של נח שפירא

נן לחווית העבודה על רקע התחדשות החיים הלאומיים כאן.

בשנת 1893, כאשר בא הבארון רוטשילד לבקר בארץ בפעם השניה, מתייצבת לפניו משלחת של פועלי זכרון-יעקב וטנטורה, ומגישה לו תכנית להתיישבות-פועלים במושבת-פלחה (להבדיל ממושבת-נטעים, שהיתה למורת-רוחם). נח שפירא, שהיה גם הוא אחד מהדוברים, ניסה להסביר לבארון את טיבה של התכנית, אלא שהבארון הפסיקו, בהתנצלו כי השפה העברית אינה שגורה בפיו, והבטיח לעיין בתשומת-לב בבקשה. פגישה זו הביאה, בסופו של דבר, להקמתה של המושבה מטולה (1896). נח שפירא היה בין המועמדים להתיישבות במטולה, אלא שבאותו זמן שוב עלה נושא ההתארגנות-מחדש של הפועלים בארץ, והוא דוחה את "שיכלולו" ("סידורו" - בלשון אותם ימים) הפרטי מפני ענייני הכלל, ונשאר בזכרון-יעקב.

פיטורי פועלים

לקראת שנת 1900, החליט הבארון רוטשילד להעביר את כל המושבות והקרקעות שתחת בעלותו בארץ, לרשותה של חברת יק"א. אלא שזו, בנסותה לייעל ולהבריא את משקי האיכרים ולהעמידם על בסיס של עבר-דה עצמית, ראתה לנכון לפטר בראש וראשונה את הפועלים. החלטה זו היור תה מהלומה בלתי-צפויה, והכל החלו מתלכדים באסיפות, במפקדים ובבחירת ועדים-מייצגים, כדי להעביר את רוע הגזירה. בגליון 271 של עיתון "המ-ליץ" משנת 1900, מתפרסם קול זעקתו של "הועד הכללי של הפועלים העברים בארץ-ישראל", בבקשו לעורר את דעת הקהל היהודי בתפוצות. על "קול קורא" זה חתומים שלושה: אפרים קומרוב, אפרים חרל"פ ונח שפירא. נח שפירא נבחר לוועד המרכזי של הסתדרות-הפועלים המחודשת, כנציגה של המושבה זכרון-יעקב. בשנים אלה נזעק הוא יחד עם שאר נציגי המושבות למאבק נמרץ, כשבראש מאמציהם: מניעת פיטורי הפועלים מעבודותיהם והתדיינות עם כל גורם קובע (הבארון, יק"א, ועד חובבי-ציון), למציאת פתרון להמשך קיומם בארץ. יחד עם בעיות כלל-הפועלים, ממשיך שפירא - בתחום מושבו שלו - לחפש תשובות לבעיות היומיומיות של פרט זה או אחר, כמו הקלת סבלו של פועל, עזרה לבני משפחתו, ועידודם לקראת הבאות. בנוסף לכך מתמודד נח שפירא גם בקשיים שנוצרו בתוך מחנה-הפועלים עצמו. מסתבר, שכבר באותם ימים הסתמנו חילוקי-דעות אידיאולוגיים בין פועלי יהודה לבין פועלי הגליל

נדודים ומחלות

עם גל הפועלים-הנדודים היוצאים מרחובות לחפש מקומות-עבודה אחרים בארץ, יוצא גם נח שפירא. הוא עושה מספר חודשים בחדרה, אלא כמו כולם נתקף גם הוא בקדחת קשה, ומועבר לבית-חולים ביו במצב קשה. עם התאוששותו, הוא פונה לטנטורה, ומועסק שם כמחסאי בבית-החרושת לזכוכית שהקים הבארון רוטשילד לצד רך ייצור בקבוקים עבור תעשיית היין. עם סגירת בית-החרושת (1893), שוב מעתיק נח שפירא את מגוריו, והפעם - אל זכרון-יעקב הסמוכה. בזכרון-יעקב נראה כי מצא שפירא סוף-סוף את מקורו. אוויר-ההרים של הכרמל משפיע לטובה על בריאותו הרופפת; הוא מתקבל על עבודות עונתיות שונות בשדותיהם וכרמיהם של האיכרים; וכשאלו מסתיי-מות הוא שוקד על גינון בוסתני הפקידות המטופחים, או שמלמד בבית-הספר המקומי. אולם בכל העיסוקים המגוונים האלה, לא מרפה ממנו תחושת-שליחות, המל-וזה אותו בכל מקום ובכל עת: הדאגה לפועל העברי. וכמו ברחובות כך בזכרון-יעקב, לאחר שעות-העבודה המפרכות והמתישות, ממשיך הוא במסורת של "שר-העשרה", כאשר הוא מתערב בין הפועלים, ער לבעיותיהם ועוזר בכל הנדרש בענייני עבודה ובזכויות עבודה. יחד עם זאת אין הוא מניח להם מענייני הרוח, ובעיקר מן השפה העברית והספרות העברית, ועם ערב הוא אוספם יחד ללמדם פרק בדיק דוק או לקרוא בפניהם ממבחר הספרות היפה. תקופה זו מצטיירת גם כתקופה הפורה ביותר בכתיבת שירי-העבודה שלו: שירה המבקשת לתת ביטוי מתר-ר

בהוותו חלק בלתי נפרד מחיי העבודה בארץ. למעשה, כל הזדמנות היתה יפה עבור הפועלים לשירה בצוותא: הן בעת ההליכה והן בעת העבודה, הן בעת האכילה והן בעת המנוחה; ועל אחת כמה וכמה - בעיתות-שמחה של חגי-גות, פגישות וטיולים. לפיכך, למותר לציין שנח שפירא דאג לעשרת "הא-חים" שתחת השגחתו, לא רק כ"שר-העשרה" (האחראי כאמור לבריאותם ולעיסוקם, להשכלתם ולדיוורם), אלא גם כמשורר: הוא חיבר להם שירים חדשים-לבקרים, אשר העשירו את מג-וון השירה המזדמרת מפיהם. שירים אלה העלו, בדרך כלל, נושאים ואירוע-ים שונים מהווי חייהם של הפועלים במקום, כמו: חתונה ראשונה ברחובות, חגיגות בציר, תחילת חריש, וכדומה. משך קיומה של הסתדרות-פועלים זו - אשר היוותה אחד משיאי השגיה של העליה-הראשונה - לא ארך ימים רבים. בסוף שנת 1891, גזרו השלטונות התורכיים מחדש, את איסור העליה לארץ ואת איסור קניית הקרקעות בה. גזרות אלו הביאו להתמוטטות של מפע-לים ותכניות שזה עתה החלו בתנופת יצירתם. העבודה פחתה, ופועלי ארץ-ישראל - ובכלל זה פועלי רחובות - מצאו עצמם לפתע ללא תעסוקה וקיום. בעקבות המשבר החלו רבים לעזוב את הארץ, עזיבה שהלכה והפכה למנוסה המונית. כל מאמציהם של חברי "העש-רות" להרגיע ולבלום את הבורחים עלו בתוהו ואט-אט נאלץ גם חלק גדול מהם להתפזר לכל עבר, כשהם מפקידים את החומר הארכיבי בידיו הנאמנות של נח שפירא. וכך מעיד יצחק חיותמן: "את תקנות האגודה ושאר התעודות מסרנו לנח שפירא שנשאר מזכיר האגודה ביהודה, והוא הוסיף לנהל אותה בצר-רות שונות ביקב ובמקומות אחרים".

והשומרון (בעיקר בשל התפיסה השונה ביניהם לגבי דרך ההתיישבות ואורח החיים הפועלי). והנה, במאבק זה, נוכחו פועלי הגליל לדעת כי הוועד של פועלי יהודה הולך ומשתלט על הייצוג הרשמי של מחנה הפועלים, בהעמידו את מדיניותו המשקית והחברתית כאילו היתה משותפת לכולם. השתלטות זו גרמה למתח ולתסיסה, וכאשר יוצאת משלחת מטעם הסתדרות הפועלים לאסיפתה של יק"א בפאריז (ספטמבר 1900), ממהרים פועלי זכרון-יעקב לאסוף ביניהם דמי-נסיעה, כדי לשלוח על חשבונם לפאריז את נח שפירא. נראה כי אין הם סומכים עוד על המש" לחת מיהודה כי תדע לייצג, בדיונים גורליים אלה, גם את האינטרסים להם, ומעדיפים נציג משלהם.

בתחילה מסתייגת משלחת הפועלים בפאריז מנח שפירא, אולם לאחר-מכן היא משלבת אותו כחבר לכל דבר; שהרי במצבה האומלל שם, כאשר כל הדלתות נטרקות בפניה וכאשר יק"א פוסקת שעל כל הפועלים חסרי-העבודה לעזוב את הארץ, אין עוד מקום לחיכור כים פנימיים. לאחר מספר שבועות חוזרת המשלחת ארצה, אבלה וחפייית-ראש. מכל המשאומתן לא הושג דבר, זולת הסכמתה של יק"א להעניק לעוזבים את הארץ מענק כספי לצרכי נסיעתם. באותה תקופה (1901-1904), נושאת יצירתו השירית של נח שפירא אך קינים, הגה והי, כאשר הוא צועד - כמו במסעה-הלוויה אחרי הפועלים אל הנמל, מספיד ומבכה אותם (כמו בשירים: "עת לבכות", "לוויה", "גולי ציון", וכדומה).

אם לסיים תקופה זו בפעילותו הציבורית של נח שפירא נציין, כי הס' תדרות הפועלים ממשיכה להתקיים עד לשנת 1905, אך מהפרוטוקולים שנשת- יירו מתברר, כי נח שפירא לא לוקח בה עוד תפקיד מרכזי כבעבר. (אף כי הוא ממשיך להשתתף בוועידותיה ובדיוניה, כשהוא מביע את דעותיו בענייניה המכריעים). נראה שעיקר שאיפתו, גם עתה, היא להחיות-מחדש, בקרב שא- רית הפועלים הנותרת, את המורשת של "הסתדרות העשרות" על כל ערכיה הרעיוניים, הציוניים והמוסריים, בעוד הסתדרות הפועלים דאז התרכזה אך ורק בעניינים חומריים, שגבלו - לא פעם - במריבות ובמחלוקות סוערות.

בסוכות 1905 שוב מתכונן נח שפירא להשתתף באסיפה הכללית של פועלי ארץ-ישראל, כשהפעם אמורים היו להצטרף אליה פועלים חדשים רבים - אנשי העליה-השנייה. הציפיה להם חידשה את התקווה. אלא שפועלי העליה-השנייה, כלל לא אבו לשתף פעור לה עם פועלי העליה הראשונה, ולא נענו להזמנתם. האסיפה הכללית לא

התקיימה, ובעקבותיה התפרקה גם ההסתדרות כולה.

הסתייגות פועלי העליה-השנייה

משנת 1906 ועד 1931 (שנת מותו של נח שפירא), עומדים חייו בסימן הטרגדיה של פועלי העליה-הראשונה, שלא מצאו את תיקונם בין שתי העל- יות. שהרי בתקופת העליה הראשונה,

נח שפירא בזקנותו

לא דאג נח שפירא - כאמור - ל"שיכ" לולו" הפרטי, ובעוד ידידיו העסקנים האחרים הפכו לבעלי-אחוזות משלהם (כמו אפרים קומרוב בנס-ציונה) או סוחרים עשירים (כמו יצחק חיותמן בתל-אביב), נשאר הוא פועל הממשיך לנדוד ממקום-עבודה אחד למשנהו בחי- פוש אחר פרנסה. מאידך, כאשר המאבק לעבודה ואיגרון-פועלים עובר לידיהם של פועלי העליה-השנייה, ידחה נח שפירא גם על-ידם. כפי שצויין לעיל, הסתייגו פועלי העליה-השנייה לא רק מאיכרי העליה הראשונה, אלא גם מהפועלים שלה. כך, שאף כי נח שפירא ממשיך להיות שכיר-יום הנאבק לעבר- דה עברית כמותם, הם לא רואים בו אחד משלהם, וכל מאמציו להשתלב ולתרום להם מנסיונו אינם נושאים פרי. מכאן שגם שירי-העבודה אשר נח שפי- רא ממשיך לכתוב לא מוצאים מעולם את פירסומם מעל דפי עיתונות הפועלים המתאימה להם (כמו - "הפועל הצעיר" או "האחדות"), אלא תמיד במסגרת העיתונות האזרחית-הכללית (כמו: "השקפה", "לוח ארץ-ישראל" ו"הח- רות").

מעדותיהם וזכרונותיהם של אנשים שפגשו בנח שפירא בשנים אלה מתק- בלת תמונת-חיים עגומה ביותר, תמונה שכולה אומרת סבל בלתי-פוסק, מלחמת-קיום מתישה, עוני ושכול. ב-1901 עוזב נח שפירא את זכרון-יעקב כשהוא נע בין יפו לראשון-לציון (לפי ברל כצנלסון, פוטר נח שפירא מעבוד- תו בזכרון-יעקב בגלל שליחותו לפאריז

כנציג הפועלים). ביפו (1901-1905), אין הוא מוצא עבודה קבועה ושולח ידו במלאכות שונות: עוסק בגידול ירקות באחד הפרדסים בסביבה, עובד במכב- סה, ובעת הדחק - אף מעמיד עצמו כעוזר בחנות. בראשון-לציון (1905-1907), נראה שהוא מנסה את כוחו שוב כפועל, אם כי הוא כבר כבן ארבעים, לא-בריא ועייף מתלאות החיים. מ-1909 הוא מתגורר בירושלים, שם הוא משמש כפקיד בבית-החולים "הדסה", אבל בשנת 1916 שוב הוא חוזר, והפעם - לתל-אביב. בתל-אביב מסייע לו ראש-העיר מאיר דיזנגוף (ידידו מאגודת-חובבי-ציון מקישינוב), בנתנו לו רשיון למכירת לחם על גבי דוכן ברחוב. בתנוונות זעירה זו מוצא נח שפירא את פרנסתו עד יום מותו.

כאן יש להוסיף שבכל השנים קשות-היום הללו, ממשיך נח שפירא בכתיבה: אם בכתיבת שירי-העם שלו, ואם בכתיבת מאמרים ותרגומים (אשר גם שכר-סופרים ניתן בצידה). אלא שבצניעותו כי רבה, אין הוא מציג את עצמו, מעולם, כיוצר. מסיבה זו הוא נוטה להתחבא תמיד מאחורי כינויים-ספרותיים, כאשר על שיריו הוא חותם בשם הסתמי - "ברנ"ש", ועל מאמריו ותרגומיו הוא חותם בשם "אבר- שולמית" (על שם בתו שנפטרה בילדו- תה).

מכל מכלול שירי-העם שחיבר נח שפירא, נשאר חקוק בזכרוננו של העם רק שיר אחד ויחיד, שעד היום מפומים ושרים אותו. שיר זה הוא: "יה-חילי, ליה-העמלי". השיר נתחבר בזכרון- יעקב, בה' באייר תרנ"ה (1895). ולפי עדות המחבר עצמו: "נרשם בעיפרון על השדה בשעת העבודה, חיקוי לשיר הערבי על העבודה ומושר בלחן ההוא". כבר מלכתחילה כבש השיר את לב כל שומעיו בארץ ובחוץ-לארץ כשהוא זוכה לעיבודים שונים. חברי האגודות הציוניות בגולה שרו אותו כ"שיר ציון", "שיר לאומי", או "שיר עממי-ארצישראלי"; בארץ שרו אותו פועלי כל העליות הבאות כ"שיר עבודה"; ואילו החיילים היהודים בגדודים העבר- יים במלחמת העולם הראשונה שרו אותו כ"שיר צבא". אבל כמו היום כן אז, רק מעטים מאוד מכל אותם רבבות ששרו אותו בעצמה ובלהט, ידעו מי הוא - לאמיתו של דבר - אותו ברנ"ש שחיבר שיר זה ומהי תרומתו למאבק התארגנותם של ראשוני הפועלים בארץ.

מאמר זה נכתב על סמך חומר מתוך עבודת-מחקר בשם: "נח שפירא - ראשיתה של שירת-העם הארצישרא- לית"; מחקר הערך במכון קורצווייל (אוניברסיטה בראילן), ומסתייע גם בקרן לעידוד המחקר ע"ש ד. בן-גוריון.